

Η ΑΦΙΞΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΕΣ

του Φαίδωνα Βάρνα, Α

Ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στη νεότερη ιστορία μας και που επηρέασε –θα έλεγα– καθοριστικά τόσο την οικιστική ανάπτυξη όσο και τη διαμόρφωση της πολεοδομικής φυσιογνωμίας της Θεσσαλονίκης ήταν η άφιξη και εγκατάσταση χιλιάδων προσφύγων από τις «χαμένες πατρίδες» του Πόντου και της Μικράς Ασίας.

Σύμφωνα με την απογραφή του 1918, η Θεσσαλονίκη είχε 170.000 κατοίκους που αποτελείτο από ένα ανομοιογενές πληθυσμιακό στοιχείο Ελλήνων, Εβραίων, Τούρκων και Φραγκολεβαντίνων, με το ελληνικό στοιχείο να αντιπροσωπεύει το 47% του συνολικού πληθυσμού.

Το 1928 όμως, σύμφωνα με την απογραφή, η Θεσσαλονίκη βρέθηκε με 251.000 κατοίκους και με τον ελληνικό πληθυσμό να καταλαμβάνει το 87% του συνόλου των κατοίκων.

Ο προσφυγικός ελληνισμός της Ιωνίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης και της Κωνσταντινούπολης μέσα από τη μεγάλη τραγωδία πρόσφερε μια ανεκτίμητη προσφορά, δηλαδή εθνολογική ομοιογένεια που επέτρεψε κάθε πρόθεση κατακερματισμού της Ελλάδας από τις μεγάλες δυνάμεις.

Κανένα πρόγραμμα όμως δυστυχώς και καμία ιδιαίτερη φροντίδα δεν είχε ληφθεί για τα караβάνια των προσφύγων που έρχονταν καθημερινά και που στοιβάζονταν σε πρόχειρους καταυλισμούς, χωρίς ιατρική, οικονομική και διατροφική βοήθεια. Πραγματικές εικόνας για το πώς ήταν η πόλη το 1922 – '23 δίνει η αείμνηστη «κυρά του Πύργου της Ουρανούπολης», Τζούς Ναν Λοχ, η Αυστραλέζα «κόρη των θάμνων» που ήρθε και εγκαταστάθηκε με την παραγωγή αυθεντικών χαλιών, στο βιβλίο της «Γαλάζια κράσπεδα».

■ Η συνθήκη της Ειρήνης

Η εικόνα της πόλης όπως μας τα διηγείται η «κυρά του Πύργου», είναι σκονισμένοι δρόμοι, κομμένα χαρτονομίσματα λόγω πληθωρισμού, πρόσφυγες, ελονοσία, θάνατος. Και κοντά σε όλα αυτά θα πρέπει να προσθέσει κανείς και τους ανταλλάξιμους... Η ανταλλαγή πληθυσμών ήταν ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα που αντιμετώπισε η χώρα μας μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922 –όπως είναι γνωστό, στο τουρκικό έδαφος κατοικούσαν εκατομμύρια Ελλήνων που ήταν απόγονοι των κατοίκων των περιοχών που κατέκτησαν οι Τούρκοι. Αντίστοιχα, στην Ελλάδα και μάλιστα στα τμήματα που άργησαν να απελευθερωθούν (Μακεδονία, Θεσσαλία, Κρήτη) κατοικούσαν αρκετοί Τούρκοι που έχουν παραμείνει από τον καιρό της Τουρκοκρατίας.

Αυτούς του πληθυσμούς λοιπόν υποχρεώθηκαν να ανταλλάξουν μεταξύ τους η Ελλάδα και η Τουρκία. Τους όρους της ανταλλαγής όρισε η ΣΤ' σύμβαση της Λωζάνης το 1923. Έτσι λοιπόν στην αίθουσα του Πανεπιστημίου της Λωζάνης υπογράφηκε η ομώνυμος συνθήκη με την παρουσία του Ελευθέριου Βενιζέλου.

«Οι ανταλλάξιμοι» είχαν το δικαίωμα να μεταφέρουν ατελώς την κινητή περιουσία τους. Κάθε ζήτημα σχετικά με την ανταλλαγή των πληθυσμών ορίστηκε να διευθετείται από ειδική επιτροπή που αποτελείτο από τέσσερα μέλη κάθε χώρας –μέλος της Κοινωνίας των Εθνών. Η επιτροπή αυτή θα έκανε τις εκτιμήσεις σε χρυσό των περιουσιών που θα εγκαταλείποντο σε κάθε χώρα, όπως όριζε η συμφωνία της Λωζάνης.

■ Πόσοι ήταν οι ξεριζωμένοι

Τα οικόπεδα των Τούρκων που αναχωρούσαν για την Τουρκία περιήλθαν, όπως ήταν επόμενο, στην κυριότητα του δημοσίου και συγκεκριμένα της Εθνικής Τράπεζας και αργότερα της Κτηματικής. Έτσι λοιπόν, σύμφωνα με το άρθρο 20-45 της συμφωνίας της Λωζάνης, έχουμε τους ανταλλάξιμους και κατά συνέπεια τα ανταλλάξιμα οικόπεδα.

Η υπηρεσία που διαχειρίζεται τις υποθέσεις των ανταλλάξιμων οικοπέδων λέγεται υπηρεσία ανταλλάξιμων (ΔΑΠ) και αργότερα μετονομάστηκε σε Εφορία Δημοσίων Κτημάτων (ΕΔΚ). Όπως εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς, δημιουργήθηκε καώδης κατάσταση, πράγμα που είχε επίπτωση στην ανορθόδοξη οικιστική ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης και άλλων πόλεων.

Το πρόβλημα βέβαια δεν ήταν νέο. Είχε δημιουργηθεί από την εποχή των Βαλκανικών πολέμων με την άφιξη στην Ελλάδα 150.000 ατόμων από τα Βαλκανικά κράτη, την Τουρκία και τη Ρωσία. Τώρα όμως απότομα είχαν καταφθάσει μάζες προσφύγων από τη Μικρά Ασία και τη Θράκη. Γεννάται το ερώτημα πόσοι ήταν τελικά οι ξεριζωμένοι. Ακριβής στατιστική δεν υπάρχει. Σύμφωνα πάντως με την απογραφή του πληθυσμού, το 1928 αναφέρονται σαν «πρόσφυγες» 1.221.000 άτομα. Έναντι τούτων με τη συμφωνία ανταλλαγής των πληθυσμών έφυγαν από την Ελλάδα 518.000 Τούρκοι και 92.000 Βούλγαροι.

Οι προσφυγικές μάζες που κατέκλυσαν την Ελλάδα και ειδικότερα τη Βόρεια, απέφεραν βαθεία εθνολογική μεταβολή. Η χώρα ως τότε παρουσίαζε μια από τις μεγαλύτερες ανομοιογένειες στην Ευρώπη και απέκτησε τη μεγαλύτερη εθνική ομοιογένεια.

Το πρόβλημα όμως της αποκατάστασης, και ιδίως το στεγαστικό, όλων αυτών των ανθρώπων ήταν οξύτατο και δυσβάστακτο για το ελληνικό κράτος που μόλις βγήκε πληγωμένο από μια εθνική τραγωδία. Την εποχή αυτή αρχίζει να κάνει την εμφάνισή της στη Θεσσαλονίκη και αλλού η λαϊκή πολυκατοικία στις παρυφές της πόλης και στο κέντρο της.

■ Πολυκατοικίες της Θεσσαλονίκης

Οι πρώτες αρχιτεκτονικές μελέτες που υποβλήθηκαν στη Διεύθυνση γραφείου σχεδίου πόλεως, όπως θα λέγαμε σήμερα Διεύθυνση Πολεοδομίας Θεσσαλονίκης, χαρακτηρίζονται –θα έλεγα από προσωπική άποψη– από μία αυστηρή γεωμετρική γραμμή που μιμείται τόσο κλασικά πρότυπα, όσο κι άλλων ρυθμών και που ονομάζεται ως εκλεκτισμός. Εξυπακούεται ότι οι πολυκατοικίες που κτίζονται για τη στέγαση των προσφύγων είναι απλές κατασκευές χωρίς μορφολογικά στοιχεία στις όψεις, ικανές μόνο για να στεγάσουν κόσμο... Οι αποφάσεις που πάρθηκαν για την επίλυση των προβλημάτων της πόλης στην περίοδο εκείνη συνεχίζονται να καθορίζουν και σήμερα τον τρόπο ανάπτυξής της. Ο κατακερματισμός της πυρκαϊσής ζώνης (μετά τη πυρκαϊγή του 1917) σε μικρά οικόπεδα, η δημιουργία προσφυγικών οικισμών και η οικοπεδοποίηση διαφόρων περιφερειακών περιοχών, ανάγκασε την κυβέρνηση να ψηφίσει το νομοθετικό διάταγμα «περί σχεδίων πόλεων και κωμών και συνοικιών και οικοδομής αυτών» στις 17 Ιουλίου 1925. Αυτό βέβαια είχε άμεσο αντίκτυπο στην

αρχιτεκτονική και πολεοδομική φυσιογνωμία της πόλης, γιατί οδήγησε στην ανάπτυξη μιας τοπικής οικονομίας που στηρίζεται στην κερδοσκοπία πάνω στη γη.

Η χρήση του μετόν αρμέ ασφαλώς διευκολύνει την κατασκευή, εξυπηρετεί τους γρήγορους ρυθμούς που επιβάλλει η ταυτόχρονη παραγωγή και κάνει εφικτή την εναλλαγή των μορφολογικών στοιχείων. Έτσι, βλέπουμε ότι στα κτίρια της δεκαετίας του 1925 παρατηρούνται, όπως ανέφερα, όλες οι τάσεις της σύγχρονης Αρχιτεκτονικής και μεμονωμένες περιπτώσεις αρχιτεκτονικής Art Deco, χωρίς την μίμηση όμως των νεοτεριστικών μορφών του Bauhaus, και του μοντέρνου κινήματος.

Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι ένας συνδυασμός νεοκλασικού ρυθμού ελληνικών και γαλλικών μορφών με στοιχεία βιομηχανικής αισθητικής του περασμένου αιώνα, όπου κυριαρχούν κορινθιακοί κίονες, τριγωνικά αετώματα, ανάγλυφες παραστάσεις, κλασικοί μαϊνάνδρο κτλ

■ Η κυριαρχία της πρωτεύουσας

Η σημαντικότερη όμως αλλαγή που επιτελείται μετά την απελευθέρωση αφορά τη θέση της Θεσσαλονίκης στον ευρύτερο χώρο της. Η διοικητική και οικοδομική ανεξαρτησία της εξαφανίζεται. Αντίθετα, κάθε επικοινωνία με τον ευρύτερο χώρο πρέπει να εγκρίνεται μέσω της πρωτεύουσας. Έτσι, δεν εκπλήττει το γεγονός ότι από την άποψη των οικονομικών της δραστηριοτήτων η πόλη είναι μάλλον ένα μεγάλο επαρχιακό κέντρο, παρά μια ευρωπαϊκή μητρόπολη με διεθνή ακτινοβολία.

Σ' αυτό βέβαια συνετέλεσε, όπως είπαμε, η άφιξη των χιλιάδων προσφύγων και η προγραμματισμένη οικιστική πολιτική των εκάστοτε κυβερνήσεων...

Επειδή, όμως, ως συνήθως, όλα τα απρόβλεπτα γεγονότα έχουν και μία καλή πλευρά, θα πρέπει να επισημάνω ότι η εγκατάσταση τόνων χιλιάδων ανθρώπων στη Θεσσαλονίκη είχε ως αποτέλεσμα να παγωθεί η ομοιογένεια του πληθυσμού, να επιταχυνθεί ο ρυθμός των συναλλαγών και εμπορίου, να δημιουργηθεί ένα τεράστιο εργατικό και επιστημονικό δυναμικό και να αναζωογονηθεί με νέο αίμα ο πληθυσμός της, που είχε εν μέρει αλλοιωθεί μετά από τέσσερις αιώνες σκλαβιάς και καταπίεσης αλλά και καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Πηγές:

Αποστ. Παπαγιαννόπουλος, αρχιτέκτων, «Ιστορία της Θεσσαλονίκης»

Αθ. Αραβαντινός, καθηγητής Πολυτεχνείου, «Πολεοδομικός Σχεδιασμός»

Τζούς Ναν Κίβελ Κοχ, «Γαλάζια κράσπεδα»

Εφ. «Ελευθεροτυπία», «2.300 χρόνια αρχόντισσα Θεσσαλονίκη»

Βασ. Κολώνας, καθηγητής πανεπιστημίου, «Η κληρονομιά του Εμπράρ» ■

* Το μέγαρο Χατζηδημούλα στη διασταύρωση των οδών Ερμού και Καρ. Νηλ, έργο του κωνσταντινοπολίτη αρχιτέκτονα Δ. Φυλίζη (1924). Διακρίνονται σαφείς αναφορές «στου Εμπράρ» (φωτ.: Β. Κολώνας)